

ІСТОРИЧНА ДУМКА

Ветров І. Г.

“ЧЕТВЕРТИЙ П’ЯТИРІЧНИЙ ПЛАН ВІДБУДОВИ І РОЗВИТКУ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА СРСР”: ФІЛОСОФІЯ, ІДЕОЛОГІЯ, КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ

У статті розглядаються методологічні підходи до формування економічної стратегії радянського керівництва у повоєнний період. Аналізуються основні показники і спрямування 4-го п’ятирічного плану з огляду на тогочасні виклики.

Ключові слова: планування, централізація, економіка, відбудова, індустрія, баланс.

Ветров И.Г. Четвертый пятилетний план восстановления и развития народного хозяйства СССР : философия, идеология, концептуальные подходы.

В статье рассматриваются методологические подходы к формированию экономической стратегии советского руководства в послевоенный период. Анализируются основные показатели и направленность 4-го пятилетнего плана в связи с вызовами того времени.

Ключевые слова: планирование, централизация, экономика, возрождение, индустрия, баланс.

Vetrov I.G. The fourth five-year plan to restore and develop the economy of the USSR: the philosophy, ideology, conceptual approaches.

The article reviews the methodological approaches to economic strategy of the Soviet leadership in the postwar period. The main parameters and direction of the 4- th five year plan in view of the challenges of the time.

Keywords: planning, centralization, economy, reconstruction, industry balance.

Відбудовний період в країнах, на території яких відбувалися бойові дії Другої світової війни і які були окуповані агресорами, в залежності від масштабів руйнувань і заподіяних збитків тривав різний час. Оскільки лінія німецько-радянського фронту пройшла Україною двічі, а окупація окремих її регіонів тривала від 1 до 3 років, саме її можна вважати такою, що постраждала найбільше. Це переконання підсилюється, коли врахувати, що в 1941 р. у ході евакуаційних заходів Україна практично втратила індустріальний та сільськогосподарський потенціал, а отже, і провідне місце в господарській індустрії Союзу РСР.

Методика підрахунку втрат в радянській історіографії, перебуваючи в силовому полі ідеології, була такою, що списувала всі збитки на окупантів. Насправді, основні виробничі потужності промислових гігантів республіки у перші місяці війни були вивезені з індустріальних центрів і районів, переміщені вглиб країни, де вони використовувались для формування нової військової бази країни. Все, що було

неможливо вивезти, наказувалося знищити. І навіть там, де ці директиви не вдалося виконати у повному обсязі, тактика “випаленої землі” досягла своєї мети: зайнявши величезні райони, противник так і не зміг налагодити тут велике промислове виробництво, зосередившись на організації видобувних галузей, дрібного виробництва і ремонту та викачування матеріальних, сировинних, продовольчих і людських ресурсів.

Вдруге тактика “випаленої землі” на території республіки була застосована у 1943-1944 рр., коли відступаючі окупаційні війська та господарські органи здійснювали тотальну економічну “зачистку”, в ході якої вивозилися агрегати й устаткування промислових об’єктів, транспортні засоби, механізми, інструменти, сировина, сільськогосподарське збіжжя й худоба. Примусовій евакуації підлягала й частина цивільного населення.

Внаслідок системних дій радянських та окупаційних властей Україна залишилась без важкої і середньої промисловості й фактично мала розпочати її відродження з нуля. Навіть відновлення виробничих споруд, що частково вціліли після бомбардувань, бойових дій та цілеспрямованого руйнування, потребувало значних матеріальних витрат і зусиль для відновлення. Масштаби руйнувань виробничого фонду, комунікацій, допоміжної інфраструктури були настільки великими, що в шерезі завдань на перше місце виходили розчищення завалів, капітальний ремонт і будівництво нових споруд замість цілком чи більшою мірою знищених.

Відбудовний процес розглядався керівництвом СРСР в нерозривному зв’язку зі стратегією економічного розвитку на тривалу перспективу. Ця обставина вимагає врахування ідеології та філософії господарської політики, пов’язаних з базовими установками марксизму у його сталінському варіанті. Визначальним концептом, що мав ключове політичне значення, виступало співвідношення групи “А” (виробництво засобів виробництва) та групи “Б” (виробництво предметів споживання). Якщо індустріалізація 30-х років супроводжувалася безумовними пріоритетами важкої індустрії, то повоснна відбудова – новими (щоправда, здебільшого декларативними) мотивами, пов’язаними з соціальною орієнтацією економіки.

У доповіді першого заступника Голови Ради Міністрів СРСР Голови Держплану М. Вознесенського на першій сесії Верховної Ради 15 березня 1946 р. “П’ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 рр.” основні завдання визначались у такому порядку.

По-перше, передбачалося “збільшити порівняно з довоєнним рівнем виробництво промислової продукції майже в 1,5 рази і забезпечити *першочергове відновлення і розвиток важкої промисловості й залізничного транспорту*, без яких неможлива швидка та успішна відбудова і розвиток всього народного господарства СРСР”. При цьому наголошувалося, що швидке відродження важкої індустрії дасть змогу закріпити техніко-економічну незалежність країни. “Запізнитись у цій справі – значить втратити ті матеріальні передумови, які забезпечили нам у період Вітчизняної війни військову, економічну та політичну перемогу”. У 1946 р. необхідно було завершити перебудову господарства і використати виробничі потужності військової промисловості для подальшого нарощування економічного потенціалу Радянського Союзу.

По-друге, планувалося домогтися піднесення сільського господарства і промисловості, що виробляло засоби споживання, для забезпечення матеріального добробуту народів Радянського Союзу і *створення у країні достатку основних предметів споживання*. З цією метою необхідно було перевищити довоєнний рівень національного доходу та рівень народного споживання, найближчим часом скасувати карткову систему, знизити ціни, що в свою чергу, вимагало зміцнення грошового обігу і карбованця.

Коментуючи цей фрагмент доповіді, слід відкинути підозри в нещирості посадовця: як і решта керівників держави, він бажав, аби радянські люди вже відразу по війні відчували зміни на краще після всіх випробувань, що випали на їх долю у 1941-1945 рр. Однак чи існували об'єктивні передумови для суттєвого підвищення життєвого рівня пересічних громадян? Як ніхто, володіючи інформацією про реальний стан речей, М. Вознесенський усвідомлював усю складність цього завдання. Але за тих умов одну тільки ліквідацію карткової системи вже можна вважати великим досягненням у країні, спустошеній війною. На загал же слід констатувати, що керівництво СРСР постійно проголошувало турботу про добробут трудящих, однак і через багато років після війни залишало соціальну сферу на периферії своєї уваги.

Наступним завданням ставилося забезпечити подальший технічний прогрес у всіх галузях господарства СРСР як умови потужного піднесення виробництва й підвищення продуктивності праці. “Для цього вважалося необхідним не тільки наздогнати, а й перевершити найближчим часом досягнення науки за межами СРСР.” Радянське керівництво розуміло, що прискорення темпів соціального відтворення у всіх сферах виробництва все більше буде визначатися науково-технічними інноваціями. Як було заведено в той час, доповідач вказав на переваги соціалізму й недоліки капіталізму, зазначивши, що технічний прогрес “перебуває в суперечності з політичною та економічною організацією суспільства в капіталістичних країнах.” [2].

Насправді ж, політика конфронтації з західним світом та ізоляціонізму замикала радянську науку в собі, позбавивши її взаємообміну і взаємозбагачення, постійного “звіряння годинника” зі світовою наукою, її стандартами та орієнтирами. Як виявилось, внутрішніх ресурсів і наукового потенціалу, а також науково-технічної інформації, здобутої розвідувально-шпигунським шляхом, виявилось замало для того, аби крокувати нога в ногу зі світовим технічним прогресом. Проривні напрями науково-технічного поступу зосереджувались переважно у військово-промисловому комплексі (ВПК) й на інші сфери виробництва впливали не досить відчутно. Натомість західні держави відреагували на повоєнні виклики по-іншому, ставши на шлях якісної трансформації економіки. Попри критику більшовиками капіталістичної системи як стихійної та некерованої, західні держави продемонстрували здатність до перетворення цього способу виробництва на регульований, конкурентний та соціалізований [1]. На заході відмовилися від абсолютизації якоїсь однієї теорії (конвергенції, кейнсіанства, соціалізму), яка з часом неминуче вступає в суперечність з дійсністю. Західна наука здійснила прорив завдяки застосуванню моделей різного рівня узагальнення, що пояснювали механізми господарювання і надали достатньо емпіричного і теоретичного матеріалу для системного синтезу економічних знань. У такий спосіб позитивні елементи

кожної теорії використовувалися для конструювання нового економічного механізму. Спрямування економічних реформ у розвинених капіталістичних країнах визначав загальнонаціональний інтерес, що концентрував у собі динамічний баланс різнорідних інтересів. Не менш важливим було й те, що в основі цих явищ лежали процеси демократизації політичного устрою провідних держав світу [14].

Радянські ж лідери не змогли “поступитися принципами”. Механічно накладаючи більшовицьку теоретичну матрицю на живий господарський організм та слідуючи відірваним від тогочасних реалій “законам соціалізму”, вони не тільки не змогли виконати свою головну обіцянку – помітно підвищити добробут народу, а й не використали наявні можливості для інноваційного розвитку промисловості. Нечисленні пропозиції, що виходили за межі звичайних перелаштувань владних і господарських органів, так і не були реалізовані. Сталін по-своєму, однобічно трактував нові історичні виклики, а тому не зміг запропонувати адекватну стратегію реагування на них. За словами В. Шестакова, ядерний виклик мав швидше інтелектуально-світоглядний характер, у той час як Сталін сприйняв його як суто військово-технологічний [15]. На його переконання, йшлося про виживання соціалістичної системи і за цих умов він вважав ефективними концентровані військово-політичні та економічні заходи. Основні науково-технічні зусилля спрямовувались на модернізацію Збройних сил, зокрема освоєння радіоелектронних систем, створення власної ядерної зброї, а згодом (з весни 1946 р.) – розвиток ракетної техніки, як засобу доставки ядерних боєголовок.

Слід звернути увагу на ще одне завдання 5-річного плану, – *забезпечення високих темпів соціалістичного нагромадження*. При цьому обсяг централізованих капіталовкладень для відновлення і розвитку економіки на п'ятирічку передбачався в розмірі 250 млрд. крб. Планувалося ввести в дію відбудованих та нових підприємств вартістю в 234 млрд. крб. В результаті виконання плану капітальних робіт основні фонди мали бути не тільки відновлені, а зрости в 1950 р. до 1139 млрд. крб.. (це на 8% перевищувало довоєнні показники). Для здійснення такої масштабної програми капітального будівництва необхідно було сформувати потужну будівельну індустрію й забезпечити щорічний приріст обсягів капітальних робіт на 12%.

Тому в 5-річному плані відбудови й розвитку “народного господарства” чітко ставилося завдання подальшого підвищення *обороздатності СРСР та оснащення Збройних Сил Радянського Союзу новітньою військовою технікою*. Обумовлювалося це тим, що “монополістичний капіталізм здатний народжувати нових агресорів. Для попередження нової агресії необхідно повністю роззброїти агресивні нації, піддати їх військовому та економічному контролю і мати в особі союзу Об'єднаних націй орган, який стояв би на сторожі міжнародного миру і безпеки та був би спроможний захищати мир і протистояти новій агресії”. Та все ж, здається, у Москві не дуже покладалися на міжнародні інструменти, вважаючи за необхідне “зміцнювати Збройні Сили Радянського Союзу, невтомно піклуватися про оснащення їх новітньою технікою і подальше піднесення військово-економічної могутності Радянської держави”.

Акцентуючи на наступності стратегії економічного поступу, виробленій у довоєнний період, автори документа наголошували: “Цей шлях передбачає завершення будівництва безкласового соціалістичного суспільства і поступовий перехід від

соціалізму до комунізму. Він передбачає вирішення основного економічного завдання – наздогнати і обігнати головні капіталістичні країни в економічному відношенні, тобто в сенсі розмірів промислового виробництва на душу населення” [3].

Як бачимо, аргументація економічної стратегії радянського керівництва химерно поєднувала цілком прагматичні підходи з утопічними ідеями, що так ніколи й не були реалізовані.

У своїй праці “Військова економіка СРСР в період Вітчизняної війни” М. Вознесенський визначив особливості трансформації воєнної економіки в мирну. На чільне місце голова Держплану поставив нові пропозиції в розвитку господарства порівняно з пропозиціями воєнної доби. Вказуючи на те, що довоєнні пропозиції не можуть точно повторюватися у післявоєнній економіці, він констатував, що основні закони розширеного соціалістичного відтворення залишаються обов’язковими й для відбудовного періоду. Це означало необхідність першочергового і швидкого відновлення та розвитку металургійної, паливної, енергетичної промисловості, залізничного транспорту СРСР, а також вітчизняного машинобудування, що забезпечує техніко-економічну незалежність країни.

Другою важливою позицією автор вважав перерозподіл робочої сили, а також основних і обігових фондів між галузями господарського комплексу. Це пов’язувалося з необхідністю підвищення в економічному балансі Радянського Союзу порівняно з воєнним періодом питомої ваги важкої промисловості та залізничного транспорту, а також створення матеріальних резервів і запасів, що забезпечують ліквідацію сезонних затримок у зростанні виробництва і попереджають появу часткових диспропорцій.

Наступним елементом переходу до мирної економіки вважалося використання більшої частини воєнних і виробничих потужностей для відновлення і розвитку господарства, тобто їхнє переведення на випуск обладнання для важкої промисловості і транспорту, виробництва тракторів, сільськогосподарської техніки, механізмів, добрив і предметів широкого вжитку.

Ще одним засобом демілітаризації мало стати збільшення частки нагромадження у народному доході, без чого неможливі швидкі темпи відбудови та форсований розвиток економіки. Це означало підвищення частки суспільного продукту, що йшов на нагромадження і відтворення, за рахунок скорочення військових витрат.

Нарешті, завершальний пункт переходу здійснювався шляхом підвищення рівня споживання трудящих та переведення робітників фабрик і заводів на нормальний режим робочого часу мирного періоду. З цією метою скасовувались обов’язкові понаднормові роботи, відновлювалися нормальні умови відпочинку, збільшувався фонд суспільного продукту, призначався для споживання.

М. Вознесенський проілюстрував характер повоєнної перебудови господарства на прикладі структури загальносоюзного бюджету. Якщо в 1940 р. витрати на радянські Збройні Сили становили 32,5% всіх витрат бюджету, то в 1944 р. вони сягнули 52%. Натомість у 1946 р. ця частка зменшилась до 23,9% [4]. У середовищі представників вищого ешелону партійно-господарських керівників не існувало єдиної думки щодо пріоритетів економічного поступу. Так звана “ленінградська група” обстоювала необхідність збалансованого розвитку соціально орієнтованих галузей виробництва,

зміцнення грошової системи. Р. Піхоя з цього приводу звертав увагу на те, що “команда Жданова – Вознесенського змогла домогтися позитивних результатів в економічній сфері, серед яких вважаємо за необхідне відзначити перш за все скасування карткової системи, здійснення грошової реформи та викликане цим деяке посилення товарно-грошових відносин у країні” [11].

Однак ці кроки зустріли активну протидію з боку клану Маленкова, що не завадило йому після смерті Сталіна позиціонувати цей курс як власну ідею [12].

Однією з реальних загроз голова Держплану називав диспропорції в розвитку економіки. Головними чинниками їх попередження він вважав налагодження безперебійної роботи транспорту, а ліквідації диспропорцій, що виникли, – наявність солідних матеріальних резервів [5].

У 5-річному плані ставилися завдання відбудови промисловості по кожній республіці. Щодо Української РСР зазначалося, що необхідно спочатку відновити довоєнний рівень виробництва промислової продукції, а в 1950 р. перевищити його. Загальний обсяг капітальних робіт на п'ятирічку для відбудови і розвитку господарства України встановлювався в розмірі 49,5 млрд. крб. Передбачалося відродження чорної металургії Півдня, вугільної промисловості Донбасу, енергетичного господарства, хімічної промисловості, залізничного транспорту, важкого і транспортного машинобудування, суднобудування, харчової промисловості, а також заново організувати автомобілебудування і створити велику вугільну промисловість на Правобережній і в Західній Україні

На той час, коли відбувалась перша сесія Верховної Ради СРСР, в республіці відбудовувалися 182 основні вугільні шахти і зводилися 60 нових шахт в Донбасі; вводилися в дію 30 доменних, 76 мартенівських печей і 54 прокатних стани; на 2574 тис. кВт збільшувалась потужність електростанцій; відроджувався Дніпрогес [6].

Суворо централізована система управління економічними процесами, тривала війна, що виснажила матеріальні ресурси країни, вимагали ретельного врахування всіх елементів господарського комплексу та їхньої взаємодії. За цих умов зростала роль планування, що здавалося єдиною альтернативою ринковій економіці (вона асоціювалась у більшості керівників з хаосом і анархією). Вдосконалюючи методологію планування, провідні фахівці Держплану широко застосовували балансову методуку.

Власне баланс “народного господарства”, що вважався виразом процесу “розширеного соціалістичного відтворення”, включав такі складові:

- виробництво і розподіл суспільного продукту;
- виробництво і розподіл основних фондів;
- баланс і розподіл робочої сили;
- виробництво і розподіл народного доходу;
- баланс і розподіл матеріальних фондів [7].

Зведену таблицю балансу “народного господарства” конкретизували 30 спеціальних таблиць: з національного доходу, суспільного продукту, виробничого споживання і промисловості та сільського господарства і т. д. [8].

Новим у практиці планування стала розробка зведених балансів засобів виробництва і предметів споживання, що концентрували в собі баланс суспільного продукту.

Про детальність планового процесу свідчило складання балансів чорних та кольорових металів (свинцю, нікелю, рафінованої міді, алюмінію, олова, цинку, молібденових концентратів), зведеного балансу палива, а також балансів окремих його видів (кам'яного вугілля, дров, торфу, мазуту). Баланс основних видів устаткування охоплював металорізальні верстати, електродвигуни, силові трансформатори, преси, молоти, крани, насоси, компресори, металургійне устаткування.

У плані на 1949 р. вперше було зафіксовано такі показники балансу, як суспільний продукт, питома вага валової продукції промисловості й сільського господарства в суспільному продукті, національний дохід, а також та його використання та нагромадження і споживання.

Підходи до планового процесу зазнавали змін. Якщо під час війни основною формою поточного планування був квартальний план, то в 1947 р. з'явилися річні плани, що містили поквартальну градацію основних показників. При цьому Держплан намагався забезпечити єдиний підхід до розробки річних планів, уніфіковані принципи планування, ідентичність форм і методів планування.

З цією метою в 1947 р. запроваджувалась нова форма річного плану, що діяла до кінця 5-річки.

Неважко помітити, що ці заходи спрямовувалися на посилення централізації управління. Водночас у планові показники закладалися підвищення ролі прогресивних і технічних норм. Для прикладу, під час підготовки плану на 1947 р. в основу розрахунків закладалися середньопрогресивні розрахунки. Мотивація була викладена в постанові Ради Міністрів СРСР по господарському плану на 1947 р.: “Необхідно рішуче викрити і покінчити з практикою встановлення занижених планів, які нікого не мобілізують і змушують людей тягнуся за “вузькими” місцями та досягнутими нормами у виробництві. Державні плани повинні бути більшовицькими ; вони мають бути розраховані не на середньорічні норми, досягнуті у виробництві, а на середньопрогресивні норми, тобто рівнятися в бік передових” [13].

Однак самі планові показники можуть слугувати хіба-що певними орієнтирами, а заклики до їхнього досягнення – лише морально-психологічними спонукальними важелями для працюючих. Цього було явно замало для того, аби забезпечити помітне зростання продуктивності праці. Тому важливий резерв прогресу вбачався у максимально раціональному використанні машин, механізмів і автоматизованих систем. Господарські органи спрямували свої зусилля на виявлення й облік “передових” техніко – економічних норм, тобто таких параметрів, що були досягнуті кращими виробничниками, бригадами, агрегатами, дільницями, цехами, підприємствами. На них і орієнтувалися при встановленні середньопрогресивних норм використання машин та витрачання матеріалів для кожного підприємства. Втім, обґрунтування таких нормативів також слід віднести до позаекономічних засобів мобілізації робітників та інженерно – технічного персоналу. За своїм змістом це був засіб інтенсифікації праці. За умов, коли на виробництві використовувалося застаріле обладнання (та й того здебільшого

бракувало), морально й фізично зношені технологічні лінії, важко було розраховувати на різке прискорення. Справді якісний стрибок могли забезпечити новітні технології, автоматизовані лінії, сучасне устаткування і матеріали, впровадити які у виробничий цикл за фактично існуючі автаркії найближчим часом не видавалося можливим.

На завершальному етапі 4-ї п'ятирічки особлива увага приділялась підвищенню рівня техніко – економічного обґрунтування поточних планів. Розробляючи план на 1950 р., союзний Держплан закладав параметри, що мали забезпечити зростання якості й розширення асортименту продукції промислового виробництва, оптимальне використання виробничих потужностей підприємств. Крім того, зроблені кроки на шляху до попередження й подолання диспропорцій, раціонального розміщення індустріальних об'єктів у різних регіонах, ліквідації “вузьких місць”. При цьому уточнювалися показники річного плану з урахуванням підвищення технічного рівня виробництва, зміни його структури, ускладнення економічних зв'язків.

У 1949р. Держплан почав застосовувати поетапний порядок планування. На першому етапі готувалися директивні вказівки до формування основних положень плану, на другому – набував завершеного вигляду проект плану, який подавався на розгляд і затвердження Ради Міністрів СРСР [9].

Планово-централізоване управління економікою передбачало систематичний контроль та звітність. У 1948 р. уряд доручив Держплану регулярно перевіряти стан виконання міністерствами й відомствами завдань, зафіксованих у п'ятирічному плані. За допомогою постійної експертизи керівні планові структури зобов'язувалися своєчасно виявляти диспропорції, затримки, негаразди, що мали місце під час виконання вказівок центру й оперативно генерувати пропозиції щодо їхнього усунення. Механізм контролю й реагування включав регулярний розгляд Держпланом СРСР підсумків роботи за кожен місяць й підготовку засобів, спрямованих на усунення недоліків на місцях у кожному конкретному випадку. Ретельний оперативний контроль за перебігом виконання планів, що покладался на інститут уповноважених союзного Держплану, його відділи та управління, за задумом уряду, мав сприяти виявленню резервів, швидкому усуненню збоїв та ухваленню додаткових (скорегованих) планових завдань. Системний характер цих зусиль мала забезпечити й широке залучення місцевих планових структур. Аби посилити їхню відповідальність за виконання програми економічного відродження, у 1949 р. були скасовані посади уповноважених Держплану в республіках, краях та областях. Контрольні функції у своєрідний спосіб “демократизувалися”: через планові групи, виробничі наради, групи сприяння контролю до їх здійснення залучалися тисячі виробничників.

Але і в першому і в другому випадку надмірний “ручний” контроль за ходом виконання планових завдань, окрім іншого, свідчив про те, що економіка країни не мала випробуваних механізмів саморегуляції й потребувала постійного втручання державних інстанцій у всі, навіть найдрібніші деталі. Широка участь трудящих у контрольних заходах суттєво змінити ситуацію не могла, оскільки не підкріплювалась чіткою організацією постачання, злагодженою роботою суміжників, належним матеріальним заохоченням. Водночас було б неправильним не визнати того, що системні кроки уряду й

Держплану сприяли зміцненню планової та виробничої дисципліни, оперативному розв'язанню складних питань відновлення господарства.

В роки 4-ї п'ятирічки розпочалась розробка генерального господарського плану. Реалізацію цього масштабного проекту доручили створеній у серпні 1947 р. Центральній комісії на чолі з М. Вознесенським. До роботи у сформованих проблемних групах залучалися відомі науковці, досвідчені практики – співробітники планових установ, господарники. Під час низки наукових конференцій, організованих Держпланом, було обговорено пропозиції щодо концептуальних засад генплану, його структури, основних параметрів. На першому етапі передбачалося підготувати генплан на 1946–1965 рр., після цього, – на 1951 – 1970 рр.

Роботи велися швидкими темпами і вже в листопаді 1947 р. зведений відділ перспективних планів узагальнив перші варіанти напрацювань проблемних робочих груп, а в грудні 1947 – травні 1948 рр. Центральна комісія обговорила ці матеріали й виробила вказівки щодо подальшої роботи над генеральним планом. В кінці 1948 р. з'явився проект доповіді про генеральний план, здійснено розрахунки основних матеріальних балансів на час дії генплану, обсягу та співвідношення груп "А" та "Б", визначено основні напрями електрифікації, механізації та автоматизації виробництва, уточнено обсяги капіталовкладень в цілому й у кожен галузь зокрема. Одночасно було здійснено детальні розрахунки балансу господарства на 1951 – 1970 рр.

Незважаючи на те, що роботи зі складання генплану не дістали логічного завершення, вони стали помітним внеском у розвиток методології довгострокового планування. Робочі групи змогли виробити й апробувати засадничі принципи і методи перспективного економічного прогнозування, науково – технічного моделювання, а також окреслити низку найважливіших параметрів соціально – економічного поступу країни.

Характеризуючи стратегію економічного відродження союзного керівництва, слід звернути увагу на одне з рішень, що мало концептуальне значення. Висуваючи завдання "вдосконалити розміщення продуктивних сил", керівництво країни прагнуло ліквідувати довоєнні недоліки й дисбаланс шляхом відбудови й розвитку тут власної енергетичної паливної бази, промисловості будівельних матеріалів, виробництва предметів широкого вжитку. При цьому обмежувалося зведення нових, індустріальних об'єктів у великих промислових центрах, у тому числі Києві й Харкові. Цим самим забезпечувалося подальше підвищення питомої ваги східних районів у загальному обсязі промислового виробництва країни. Очевидно, такі підходи були спричинені уроками початкового етапу війни, коли вже в перші тижні основні індустріальні регіони виявилися в зоні досяжності ворожої авіації та під загрозою захоплення. Однак це не змінює того факту, що після війни Україна втрачає статус республіки, промисловість якої має винятковий, пріоритетний характер. Це не означає, що у повоєнний період вона перетворилася на другорядний сегмент загальносоюзного господарського комплексу. Та все ж, у цей час фінансові, матеріальні та людські ресурси стали розподілятися у кількох напрямках, що не могло не позначитись на темпах відродження й розвитку індустрії УРСР.

Четвертий 5 – річний план містив конкретні вказівки щодо кожної союзної республіки. В Україні першочерговим завданням визначено відновлення важкої

промисловості й залізничного транспорту . Передбачалося домогтися якомога швидшої відродження чорної металургії, вуглевидобутку, електроенергетики, хімічної галузі, важкого транспортного й сільськогосподарського машинобудування, будівельної індустрії, залізничної інфраструктури.

Обсяг промислового виробництва в Українській РСР у 1950 р. планувалося довести до 103% порівняно з аналогічним показником 1940 р. (по республіканській та місцевій промисловості – до 108%), виробництво електроенергії мало збільшитись на 13%, випуск матеріального обладнання – у 2,2 рази, тракторів – у 2,5 , виробництво будівельних матеріалів – у 1,5 – 2 рази.

Враховуючи масштаби руйнування в республіці союзний уряд асигнував на будівельну програму 4 млрд. 950 млн. крб.

Цілеспрямовані заходи вживалися задля зменшення частки ручної праці. Так, до 1950 р. за рахунок запровадження автоматизації та механізації виробництва планувалося на 20% підвищити продуктивність праці у республіканській та місцевій промисловості. Собівартість промислової продукції по державній, республіканській та місцевій промисловості планувалося знизити до кінця 5-річки на 17,7% будівельних робіт – на 12% порівняно з 1945р [10].

Аналіз відбудовної стратегії радянського керівництва, підходів до управління економічними процесами, планування, контролю за виконанням ухвалених рішень дає підстави для таких узагальнень та висновків.

1. Економічна політика радянського уряду виходила з реалій повоєнної доби й визначалася новими викликами.

Цього разу йшлося про суперництво між СРСР та його недавніми союзниками по антигітлерівській коаліції – розвиненими західними державами.

2. Прагнучи ствердити себе в новій якості – одного зі світових лідерів, – Радянський Союз мав намір ще більш зміцнити свій військово-економічний потенціал шляхом нарощування промислових потужностей і в першу чергу орієнтованих на потреби армії.

3. Ці пріоритети стали головними при плануванні відбудовних робіт і наступного розвитку господарської інфраструктури, розміщення продуктивних сил та співвідношення груп “А” і “Б”. Попри бажання частини вищих державних функціонерів врахувати соціальні інтереси, а також декларування цих намірів у директивних документах, суттєвих зрушень у повоєнний період не сталося. Старі методологічні підходи до управління економічними процесами, сувора централізація, детальне планування, виправданні в умовах війни та повоєнної відбудови, не могли забезпечити економічного прориву без елементів ринку, приватної ініціативи та матеріальної зацікавленості, а також інноваційних програм. “Залізна завіса”, що стала спускатися, залишила СРСР в ізоляції, тільки законсервувала командно-адміністративну систему, зробила її недосяжною для позитивних впливів і трансформацій згідно з тогочасними вимогами і потребами.

4. Довгострокове й короткотермінове планування спрямовувалося більше на експлуатацію наявних резервів, інтенсифікацію праці, ніж на впровадження нових технологічних рішень і техніки. Це підштовхувало до екстенсивного шляху й

Держплану сприяли зміцненню планової та виробничої дисципліни, оперативному розв'язанню складних питань відновлення господарства.

В роки 4-ї п'ятирічки розпочалась розробка генерального господарського плану. Реалізацію цього масштабного проекту доручили створеній у серпні 1947 р. Центральній комісії на чолі з М. Вознесенським. До роботи у сформованих проблемних групах залучалися відомі науковці, досвідчені практики – співробітники планових установ, господарники. Під час низки наукових конференцій, організованих Держпланом, було обговорено пропозиції щодо концептуальних засад генплану, його структури, основних параметрів. На першому етапі передбачалося підготувати генплан на 1946–1965 рр., після цього, – на 1951 – 1970 рр.

Роботи велися швидкими темпами і вже в листопаді 1947 р. зведений відділ перспективних планів узагальнив перші варіанти напрацювань проблемних робочих груп, а в грудні 1947 – травні 1948 рр. Центраальна комісія обговорила ці матеріали й виробила вказівки щодо подальшої роботи над генеральним планом. В кінці 1948 р. з'явився проект доповіді про генеральний план, здійснено розрахунки основних матеріальних балансів на час дії генплану, обсягу та співвідношення груп “А” та “Б”, визначено основні напрями електрифікації, механізації та автоматизації виробництва, уточнено обсяги капіталовкладень в цілому й у кожному галузь зокрема. Одночасно було здійснено детальні розрахунки балансу господарства на 1951 – 1970 рр.

Незважаючи на те, що роботи зі складання генплану не дістали логічного завершення, вони стали помітним внеском у розвиток методології довгострокового планування. Робочі групи змогли виробити й апробувати засадничі принципи і методи перспективного економічного прогнозування, науково – технічного моделювання, а також окреслити низку найважливіших параметрів соціально – економічного поступу країни.

Характеризуючи стратегію економічного відродження союзного керівництва, слід звернути увагу на одне з рішень, що мало концептуальне значення. Висуваючи завдання “вдосконалити розміщення продуктивних сил”, керівництво країни прагнуло ліквідувати довосніні недоліки й дисбаланс шляхом відбудови й розвитку тут власної енергетичної паливної бази, промисловості будівельних матеріалів, виробництва предметів широкого вжитку. При цьому обмежувалося зведення нових, індустріальних об'єктів у великих промислових центрах, у тому числі Києві й Харкові. Цим самим забезпечувалося подальше підвищення питомої ваги східних районів у загальному обсязі промислового виробництва країни. Очевидно, такі підходи були спричинені уроками початкового етапу війни, коли вже в перші тижні основні індустріальні регіони виявилися в зоні досяжності ворожої авіації та під загрозою захоплення. Однак це не змінює того факту, що після війни Україна втрачає статус республіки, промисловість якої має винятковий, пріоритетний характер. Це не означає, що у повоєнний період вона перетворилася на другорядний сегмент загальносоюзного господарського комплексу. Та все ж, у цей час фінансові, матеріальні та людські ресурси стали розподілятися у кількох напрямках, що не могло не позначитись на темпах відродження й розвитку індустрії УРСР.

Четвертий 5 – річний план містив конкретні вказівки щодо кожної союзної республіки. В Україні першочерговим завданням визначено відновлення важкої

промисловості й залізничного транспорту. Передбачалося домогтися якомога швидшої відродження чорної металургії, вуглевидобутку, електроенергетики, хімічної галузі, важкого транспортного й сільськогосподарського машинобудування, будівельної індустрії, залізничної інфраструктури.

Обсяг промислового виробництва в Українській РСР у 1950 р. планувалося довести до 103% порівняно з аналогічним показником 1940 р. (по республіканській та місцевій промисловості – до 108%), виробництво електроенергії мало збільшитись на 13%, випуск матеріального обладнання – у 2,2 рази, тракторів – у 2,5, виробництво будівельних матеріалів – у 1,5 – 2 рази.

Враховуючи масштаби руйнування в республіці союзний уряд асигнував на будівельну програму 4 млрд. 950 млн. крб.

Цілеспрямовані заходи вживалися задля зменшення частки ручної праці. Так, до 1950 р. за рахунок запровадження автоматизації та механізації виробництва планувалося на 20% підвищити продуктивність праці у республіканській та місцевій промисловості. Собівартість промислової продукції по державній, республіканській та місцевій промисловості планувалося знизити до кінця 5-річки на 17,7% будівельних робіт – на 12% порівняно з 1945р [10].

Аналіз відбудовної стратегії радянського керівництва, підходів до управління економічними процесами, планування, контролю за виконанням ухвалених рішень дає підстави для таких узагальнень та висновків.

1. Економічна політика радянського уряду виходила з реалій повоєнної доби й визначалася новими викликами.

Цього разу йшлося про суперництво між СРСР та його недавніми союзниками по антигітлерівській коаліції – розвиненими західними державами.

2. Прагнучи ствердити себе в новій якості – одного зі світових лідерів, – Радянський Союз мав намір ще більш зміцнити свій військово-економічний потенціал шляхом нарощування промислових потужностей і в першу чергу орієнтованих на потреби армії.

3. Ці пріоритети стали головними при плануванні відбудовних робіт і наступного розвитку господарської інфраструктури, розміщення продуктивних сил та співвідношення груп “А” і “Б”. Попри бажання частини вищих державних функціонерів врахувати соціальні інтереси, а також декларування цих намірів у директивних документах, суттєвих зрушень у повоєнний період не сталося. Старі методологічні підходи до управління економічними процесами, суворі централізація, детальне планування, виправдані в умовах війни та повоєнної відбудови, не могли забезпечити економічного прориву без елементів ринку, приватної ініціативи та матеріальної зацікавленості, а також інноваційних програм. “Залізна завеса”, що стала спускатися, залишила СРСР в ізоляції, тільки законсервувала командно-адміністративну систему, зробила її недосяжною для позитивних впливів і трансформацій згідно з тогочасними вимогами і потребами.

4. Довгострокове й короткотермінове планування спрямовувалося більше на експлуатацію наявних резервів, інтенсифікацію праці, ніж на впровадження нових технологічних рішень і техніки. Це підштовхувало до екстенсивного шляху й

програмувало наперед відставання слід передових індустріальних держав світу. Разом з тим концентровані зусилля уряду створили передумови швидкого відродження промисловості України, що стимулювало розвиток усієї виробничої сфери.

Використана література:

1. Автономов В. Образ человека в политической экономии // Мировая экономика и международные отношения – 1990 – №2 – с. 20.
2. Вознесенский Н.А. Избранные произведения. 1931 – 1947 – М., 1979 – с. 451 – 452.
3. Вознесенский Н.А. Назв. праця. – с. 453 – 454.
4. Там само. – с. 594- 595.
5. Там само. – с. 596 – 597.
6. Там само. – с. 476.
7. Там само. – с. 519.
8. Залкинд А.И. Ирошниченко Б.П. Очерки развития народнохозяйственного планирования – М., 1980 – с. 235.
9. Історія народного господарства Української РСР. К., Т.2, кн. 3 – с. 193, 194.
10. Там само. – с.190.
11. Пихоя Р.Г. Советский Союз: история власти. 1945 – 1991гг. – М., 1998. – с.62.
12. Пыжиков А.В. Советское послевоенное общество и предпосылки хрущёвских реформ. // Отечественная история. 2002 №2 с. 57.
13. Сорокин Г.М. Планирование народного хозяйства СССР : Вопрос теории и организации – М., 1961 – с. 221.
14. Шестаков В.А. Социально-экономическая политика советского государства в 50- е- середине 60-х годов. – М., 2006. – с. 38.
15. Там само. – с. 31.

Нікітін Ю. О.

ДО ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ 1870, 1892 РР. В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

Автор здійснює аналіз процесу формування органів міського самоврядування за часів дії Положень 1870, 1892 рр. в Чернігівській губернії.

Ключові слова: *Чернігівська губернія, міста, реформа, самоврядування, думи, управи.*

Автор анализирует процесс формирования органов городского самоуправления во время действия Положений 1870, 1892 гг. в Черниговской губернии.

Ключевые слова: *Черниговская губерния, города, реформа, самоуправление, думы, управы.*

The author realizes the analysis of the forming process of local organs of self- government while the Regulations of 1870, 1892 in Chernihiv Region acted.

Keywords: *Chernihiv Region, towns, reform, of self- government, council.*

Розбудова сучасної незалежної української держави характеризується вирішенням